Katr - Kusiren

Riksspelman Jon-Erik Öst

Svensk folkmusik

Locklåtarna hör till den äldsta svenska folkmusiken och är fast knutna till vår ålderdomliga fäbodkultur. I vallpigans utrustning ingick lur och horn och med hjälp av dessa instrument höll hon djuren samman och kallade hem dem till kvällsmjölkningen. Luren och hornet kunde också användas som signalinstrument, då hon ville nå kontakt med andra fäbodar eller hemmabyn.

Av lurarna var barkluren vanligast. Den gick att tillverka på några minuter och därför behövde man inte bära med sig den dag för dag utan kunde göra en ny var morgon. Man skar en barkspiral av gran, björk, rönn eller sälg som man sedan virade till en långdragen strut.

Till skillnad från luren gav vallhornet, som gjordes av get, ko, bock eller oxe, förvånansvärt rika musikaliska möjligheter. Det fanns de som kunde spela vilken som helst av traktens vismelodier. Mjukdelarna på hornet borrades ofta ur. Instrumenten har gamla anor i vårt land; vi har vallhorn bevarade från omkring 500 år f. Kr.

Säckpipan hörde också samman med boskapsskötande folk men kom även att användas i festliga sammanhang. Hyltén-Cavallius berättar i Wärend och wirdarna om dess användning vid bröllopen i Kinnevalds härad under 1700-talet och i Dalarna förekom den under hela 1800-talet; "pösusspelmän" kallades dess utövare.

Nils-Eric Björsson

Spilåpipan — som är ett blockflöjtliknande instrument — var enbart till för musikalisk förströelse på fäbodarna.

Ett populärt förströelseinstrument var alltsedan medeltiden mungigan. Under 1700- och 1800-talen var den ett drängarnas och bondsönernas favoritinstrument och kom att användas i Sverige fram till omkring år 1900. Mungigan kunde fås för en billig penning av kringvandrande försäljare. Då man spelar mungiga håller man instrumentet mellan tänderna och knäpper på en ståltunga med pekfingrarna. Munhålan verkar som resonanslåda och genom att ändra dess volym kan man bilda olika toner.

Harskramlan är ett larminstrument som användes av allmogen vid drevjakt. Den ingick i äldre tid även i nattvaktsutrustningen. Ett annat larminstrument var Skak- eller ringrassel som användes för att hålla boskapen samlad. Konstruktionen i det senare fallet var den enklast tänkbara: en kätting fästad på en pinne.

Redan i medeltidens kyrkmålningar kan man återfinna nyckelharpan. Under 1700-talet var den ett populärt allmogeinstrument. Så här heter det i Anna-Maria Lenngrens Den glada festen:

"Uppå gåln från lövsal'n folket
hurrrar,
Ingen glöms af Matmor vid kalas;
Ölet strömmar, nyckelharpan
surrar
Pålskan går vid oavbruten bas."

Nyckelharpan har en speciell tangentmekanism och strängarna avkortas inte direkt med fingrarna som på fiolen. Man håller instrumentet som en gitarr och använder en kort stråke som förr var böjd framtill och liknade en pilbåge. Jan Ling på Musikhistoriska museet har lagt fram en doktorsavhandling på nyckelharpan, den första sammanhängande skildring som nyckelharpan har fått.

Ett med nyckelharpan närbesläktat instrument är hjulgigan, men här sätts strängarna i vibration av ett hartsat trähjul som vevas runt.

Visste ni att en träskofiol verkligen gör skäl för namnet? Det är en träsko som man använder till resonanslåda. Träskofiolen är nu inget dött historiskt instrument utan upplever framför allt i Skåne en renässans.

Den svenska spelmansrörelsen står i stor tacksamhetsskuld till Anders Zorn. Det var Zorn som anordnade den första svenska spelmanstävlingen i Gesunda i Dalarna 1906. "Prisblåsning" kallades stämman, då tävlingen i första hand avsåg låtarna på vallhorn. Hornlåtarna från Gesunda gav eko runt om i landet, låtar upptecknades, samlades överallt, och spelmansförbund bildades. När Sveriges spelmän i fjol i Gesunda firade 60-årsminnet av den första stämman betonade Zornmuseets chef Erik Forssman i ett tal med rätta "att Anders Zorn har i sin konst hyllat folkmusiken som ingen annan i vårt land. Han har därmed bidragit till att ge denna gren av vårt kulturarv nytt anseende i bygderna".

Sveriges Spelmäns Riksförbund, som kan se tillbaka på en 20-årig verksamhet, har tre fundamentala uppgifter. Dels ägnar man sig åt en pedagogisk verksamhet. Vid en uppvaktning i Skolöverstyrelsen för litet sedan framfördes förslag till ökat utrymme för svensk folkmusik i såväl den obligatoriska som i den kommunala musikskolan. Utan tvekan kommer önskemålet att beaktas En annan stor uppgift är insamlande verksamhet, uppteckning och inspelning av folkmusik, vokal såväl som instrumental. Genom medlemskap i Samarbetsnämnden för svensk folkmusik kommer Sveriges Spelmäns Riksförbund att aktivt delta i den riksomfattande inventering och inspelning av folkmusik som Samarbetsnämnden planerar. Viktig är också den utåtriktade verksamheten, strävandena att göra allt större skaror intresserade av vårt folkliga musikarv, t. ex. genom spelmansstämmor.